

DIGLOSSIA AND BILINGUALISM IN SOCIOLINGUISTICS. INTERFERENCE

Karlibaeva G.E.

Doctor of Philology, Professor

Karakalpak State University named after Berdakh

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17249236>

ARTICLE INFO

Received: 14th September 2025

Accepted: 29th September 2025

Online: 30th September 2025

KEYWORDS

Diglossia, bilingualism, bilinguality, multilingualism, coordinate bilingualism, mixed languages, subordinate bilingualism, bidialectalism, interference, phonetic interference, grammatical interference, syntactic interference, lexical-semantic interference.

ABSTRACT

*The article examines the concepts of diglossia and bilingualism, as well as the phenomenon of *interference* and its various types.*

SOCIOLINGVISTIKADA DIGLOSSIYA HÁM BILINGVIZM. INTERFERENCIYA

Karlibaeva G.E.

Filologiya pánleri doktori, professor

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17249236>

ARTICLE INFO

Received: 14th September 2025

Accepted: 29th September 2025

Online: 30th September 2025

KEYWORDS

Diglossiya, bilingvizm, eki tillilik, kóptillilik, koordinativ bilingvizm, aralas bilingvizm, subordinativ bilingvizm, bidialektizm, interferenciya, fonetikalıq interferenciya, grammatikalıq interferenciya, sintaksislik interferenciya.

ABSTRACT

Maqalada diglossiya hám bilingvizm túsini, interferenciya hám onıń túrleri úyrenilgen.

leksika-semantikaliq interferenciya.

Tildin socialliq hárqiyılıǵı haqqındaǵı dáslepki pikirler XVII ásiridin baslarında qalıplesken edi. Atap aytqanda, Ispaniya Salaman universiteti professorı Gonsalo de Korreas tildin socialliq hárqiyılıǵı haqqında bılay jazǵan: «Tilde wálayatlardaǵı dialektlerden tısqarı, sol wálayatlarda jasaytuǵınlardıń jası, dárejesi, mal-múlki menen baylanıslı ayırım formalar da bar. Bular: awıl xalqı, ápiwayı xalıq, qalalılar, baylar, saray jámááti, tariyxshı alımlar, din iyeleri, ersekler, erkekler, hayallar, sonın menen birge hátteki, balalardıń tilleri»[1.22]. Hárqanday ilimniń obyektiv shınlıqtı bildiretuǵın ózine tán túsiniqler jıynaǵı boladı. Mısalı, til bilimi tildin sesler sistemasın, sózlik qorı menen grammatikalıq qurılısın úyrenedi. Tildin usı sistemaları fonetika, leksikologiya hám grammatika tarawlarında úyrenilip, óz ishinde hártúrli uǵım-túsiniqler menen, olarǵa baylanıslı terminler menen túsindiriledi. Al sociolingvistika ilimi ne? Ol tildi qalay izertleydi?

Ápiwayı til menen aytqanda, adamnıń tiline, onıń kúndelikli sóylew procesine socialliq ortalıqtıń kóplegen tásirleri boladı. Mine, usını socialliq lingvistika úyrenedi. Eger bunı bizge belgili «dástúriy» lingvistika menen salıstıratuǵın bolsaq, ol tillik tańbanı (ses, sóz, morfema, affiks, sóz dizbegi, gáp) orfoepiya, orfografiya túrlerine, mánisine, bir-biri menen qatnasına, olardıń waqıt ótip ózgeriwine tallaw jasasa, sociolingvistika sol tillik tańbalardı adamlar jasına, jınısına, socialliq jaǵdayına, ortalıǵına, bilim dárejesine, mádeniy ortalıǵına h.t.b baylanıslı izertleydi.

Sociolingvistika túrli ilimler: sociologiya, etnografiya, antropologiya, psixologiya, mádeniyattanıw, pedagogika, tariyx, siyasattanıw, dintanıw, yuridika t.b., til biliminiń kognitiv lingvistika, genderlik lingvistika, lingvistikalıq statistika, areal lingvistika, psixolingvistika t.b. menen tıǵız baylanıslı. Dúnyada bir til emes, eki til yamasa onnan da kóp tiller qollanılauǵın jámiyetler (mámleket, aymaq t.b) bar. Mine, usınday eki, ush onnan da kóp til xızmet etetuǵın jamiyettegi socialliq-lingvistikanıń predmeti qanday? Bunday jaǵdayda socialliq lingvistika birneshe tillerdiń óz ara qarım-qatnasta xızmet etiw negizin izertleydi. Olar socialliq turmıstıń qanday tarawlarında qollanıladı? Adamlar bir tilden ekinshi tilge nege kóshedi, ana tilin awmastırıw sebebi nede? Qanday jaǵdayda hám qanday formada qos tillilik, kóptillilik túrleri rawajlanǵan? Mine, usınday máselelerdi dástúriy lingvistika, sociologiya ilimi emes, al socialliq lingvistika ilimi úyrenedi.

Diglossiya (grek. di-eki hám gloss-til) degende bir milliy tildin túrli subkodlarında sóylese alıw, tildin bir subkodınan ekinshisine kóshiw, bir til shegarasındaǵı túrli stillerden paydalana alıw túsiniledi. Máselen, italyan tili iyeleri úyde, doslar arasında jergilikli dialekti qollanadı, biraq basqa dialekt wákılleri menen baylanıs qılǵanda yaki ulıwmalıq shıǵıwlarda ádebiy tilden paydalanıwǵa ótedi. Bunday qubılıstı Xorezmliler tilinde de ushıratıw múmkin. Xorezm tili kópshilik jaǵdaylarda xorezmliler arasında qollanıladı. Xorezmliler basqa til wákılleri menen múnásibette (Tashkent yaki basqa wálayatlarda) ádebiy tilde sóylesedi.

«Diglossiya» termini tek bir milliy tildin túrli subkodlarında sóylew emes, túrli tillerdi biliw hám olardı baylanıs jaǵdayına qaray gezekpe-gezek qollana alıwın da

añlatadı. Diglossiya termini ilimge amerikalı izertlewshi S.A.Ferguson tárepinen 1959-jılı kiritilgen. Bul dáwirge shekem lingvistikada xalıqaralıq bilingvizm hám onıń sinonimi eki tillilik (zullisonayn) terminleri qollanılğan. «Kóp tillilik» (ingl. Multilingualizm, frans. plurilinguisme) termininen paydalanıw qabil qılınğan. «Eki tillilik» hám «kóp tillilik» terminleriniń atlarinan da kórinip turǵanıday, bul qanday da bir jámiyette (ádette, mámlekette) eki hám onnan artıq tillerdiń iskerlik kórsetiwini bildiredi. Búgingi kúnde bir qatar mámleketlerde eki yaki kóp tillilik bar. Bul jaǵdaylar Rossiya (rus tili menen birge, bashqurt, tatar, yakut, buryat, osetin h.b. tiller qollanıladı), Afrika, Belgiya, Gana, Hindistan, Paragvay hám basqa mámleketlerde kóriw múmkin. Eki tillilik hám kóp tillilikti bir qansha tillerdi biletuǵın shaxslarǵa qarata da qollanıwımız múmkin. Anıǵıraq aytqanda, bilingvizm (eki tillilik) degende, eki tilde erkin pikirlese alıw, eki tildi birdey iyelew túsiniledi.

Eki tillilik hám kóp tillilikten parıqlı túrde, diglossiya eki gárezsiz tildi yaki bir tildiń túrli sáwbetlerin biliwdi añlatadı. Bul tiller hám sáwbetler wazıypasına qaray bólistirilgen halda boladı: eger gáp kóp tilli jámiyet haqqında bolsa, onda máselen, rásmiy jaǵdaylarda, nızamshılıq, is júritiw, mámleket birlespeleri arasındaǵı jazıspalarda rásmiy til (yaki mámleketlik til) den paydalanadı; kúndelikli turmıs hám shańaraq sáwbet sharayatlarında bolsa, rásmiy dárejege iye bolmaǵan basqa tiller hám subkodlardan paydalanadı. Sóylewshilerdiń sanalı túrde túrli kommunikativlik qurallardan birin tańlawı hám onı baylanıs ushın tabıslı qollana alıwı diglossiyanıń áhmiyetli shárti esaplanadı.

Bidialektizm

Eki tillik boyınsha pikir júritkenimizde «bidialektizm» termini de eki tilliktiń ayırıqsha quram bóleklerin sıpatlaydı. Bul termin eki túrli jaǵdayda túsindiriledi.

1. Eki tilde sóylesiwshi, olardan «birinshi til» (ana tili) – ol balalıǵında, shańaraqta úyrengen til (ádette mine, onıń etnik tili), «ekinshi til» – keyin úyrenilgen (kemirek – bir waqıttıń ózinde). Usınıń menen birge, lingvistikalıq hám kommunikativlik baylanıs dárejesi kompetenciyalar ádette parıq etedi: tarawdaǵı kommunikativlik kompetenciya ekinshi til dárejesi tómenlew. Eń kóp isletetuǵın til málim bir shaxs ushın úlkenlew intensivlik tán alınadı.«Funksional tárepten birinshi náwbette»; olar da jergilikli ekinshi bolıwı múmkin til; biraq sóylew iskerliginde funksional aktiv tiller baylanıstıń túrli tarawlarında eki tillilik túrli tillerde bolıwı múmkin. Baylanıs tilin tańlaw kóbinese kommunikaciyaǵa baylanıslı, baylanıs tarawları hám jaǵdayları.

2. Bul termin geyde ulıwma túsini retinde isletiledi bir neshe tillerde sóyleytuǵın shaxs.

Kóp tillilik kópshilik jaǵdayda eki tillilik (biligvizm) tárizinde ámelge asadı. Úsh yamasa onnan da aslam tildi jalpılamay iyelew (yamasa biliw) kem ushırasadı. Kóp tillilikte tillerdiń funksional dárejesi (olardıń genetikalıq yamasa tipologiyalıq) jaqınlıq dárejesi júdá áhmiyetke iye. Kóp tillilik negizinde tillerdiń óz ara tásiri, jaqınlasıwı hám tillerdiń birge islesiwinen payda boladı.

Bilingvizm – eki tillilik. Bilingvizm latin tilinen alınğan, bi-*eki*, lingua -*til* mánilerin añlatqan. Eki tildi yamasa ádebiy til hám onıń dialektin jaqsı biliw. Bunıń tábiyiy ráwishte

payda bolıwına bir mámleket quramında eki yamasa onnan da artıq xalıq wákılleriniń birgelikte jasawı sebep boladı.

Bilingvist adamnıń miyi birqansha artıqmashılıqlarǵa iye boladı. XX ásirdeń 60-jıllarında eki tillilikke ótiw kóp energiyanı aladı, balanıń rawajlanıwına tosqınlıq etedi dep esaplaǵan. Keyin ala bul kózqaras biykarlanǵan. Keyingi waqıtlardaǵı izertlewler til biliw insannıń qarar qabil qılıw, dıqqatın jámlew sıyaqlı qábiyetleriniń rawajlanıwına túrtki boladı dep dálillengen. Eki tillilik óz gezeginde til jaǵdayı dep atalıwshı túsinik penen organikalıq baylanısqa iye. Rus sociolingvistikalıq tarawınıń tiykarın salıwshısı, ataqlı rus alımı V.A.Avroridiń pikirinshe, til jaǵdayı – bul xalıq ómiriniń anıq tariyxıy rawajlanıwı menen baylanıslı sociallıq-tillik process [2]. Bul proceste tiller tásiriliginiń konkret tipi hám anıq wazıypalıq (ámeliy) kórinisi názerde tutıladı.

Individual blingvizmniń úsh tiykarǵı túri parıqlanadı.

Koordinativ (tábiyiy) blingvizmde eki til bir-birine ǵárezli bolıp, hár biri óziniń túsinikler jıyındısına sáykes keledi, eki tildiń grammatikalıq kategoriyaları da ǵárezsiz boladı. Máselen, «dene qoyıp, shaq hám búrtik shıǵarıp, tamır atıp ósetuǵın kóp jıllıq ósimlik» (terek) fizikalıq obyektı ushın eki túsinik hám eki túrli fonemalar forması qollanıladı: albero «sayabanlı italyan qaraǵayı», tree «terek».

Aralas blingvizm til analizi hám sinteziniń birden-bir mexanizmin názerde tutadı, birge bar bolǵan tiller bolsa tek ústki struktura dárejesinde parıqlanadı. Máselen, ALBERO hám TREE túsinikleri aralasıp, /alberol/ hám /tri/ akustikalıq obrazları qosıp jazılatuǵın ALBEROTREE kórinisindegi super túsinikti payda etedi.

Subordinativ blingvizm sóylesiwshiler ekinshi tildi ana tildiń táhiri quralında qabil etedi: túsinik ana tiliniń leksikalıq birlikleri, qalǵanları bolsa ekinshi til birlikleri menen óz ara múnásibette boladı. Bul túrdegi blingvizmde, ádette, ekinshi til awdarmalaw usılı menen úyreniledi: /tri/ forması /albero/ nı ańlatadı, sonlıqtan italyansha ALBERO/ alberonıń ózi belginiń belgisi yaǵnıy metabelgi esaplanadı.

Ulıwma alǵanda, eki tillilik sociallıq hádiyse sıpatında tillerdiń bayıwına rawajlanıwına, mádeniy uqıplılıqtıń asıwına tásir etedi. Tillerdiń bir-birine qanday da bir táhiri blingvist adam bolıwdı talap etedi. Ótken ásirlerde Ózbekstanda rus tili tereń úyrenildi hám bul til óz abırayı hám ornına iye boldı. Xalıqtıń kópshiligi rus, ózbek, qaraqalpaq tillerini biledi. Sol sebepli olardı biligvistler dep atasaq boladı. Házirgi waqıtta rus tili menen bir qatarda basqa da shet tilleri úyretilmekte.

Eki tildi biletuǵın shaxs (blingv) lerdiń tilinde ol qollanatuǵın tillerdiń óz ara táhiri kózge taslanadı. Bul óz ara tásir tilde, hárqanday til astı sistemalarında: fonetikada, grammatikada, leksikada kórinıwi múmkin. Interferenciya procesinde blingv (eki tilden biliwshi) bir tilge bar bolǵan tillik qásiyetlerin basqa ekinshi tilge ıqtıyarsız «kóshirip» qoyadı. Bul proceste bir tildiń ekinshi tilge táhiri kózge taslanadı. Bir tilge tán tillik elementtiń yaki onıń ayırım nızam qaǵıydaların basqa til tárepinen ózlestiriliwi hám sińdiriliwi *assimilyaciya* dep júritiledi.

Interferenciya keń mánide eki tillilik sharyatında til sistemalarınıń óz ara tásirin; eki tilli shaxslar tilinde ol yaki bul til normasınıń buzılıwın ańlatadı. Tar mánide eki tilli shaxstıń awızeki hám jazba tilinde ana tili tásirinde ekinshi til normalarınıń buzılıwın ańlatadı.

Uliwma, eki tildi biletuǵın shaxstıń bir tildiń ekinshi tilge kórsetken hárqanday tásiiri hám bul tásir nátiyjesi *interferenciya* delinedi. Ádette, interferenciya degende, tek qadaǵalap bolrmaytuǵın procesler túsiniledi, sanalı túrdegi ózlestirmeler oǵan tiyisli bolmaydı. Interferenciyanıń jónelisleri hártúrli bolıwı múmkin. Ana tildiń ekinshi tilge interferenciyası kóbirek ushırasadı. Biraq ekinshi til tiykarǵı tilge aylanganında ol da ana tiline tásir kórsetiwi múmkin. Máselen, qaraqalpaq balası ruslar jasaytuǵın orınǵa kóship baradı hám rus mektebinde oqıy baslaydı. Áste-aqırın rus tili onıń ana tiline tásir ete baslaydı hám ol kóbirek rus tilinde sóylep baslaydı. Máselen onıń tilinde «mam, ujn qılamız ba», «Ponedelnik kúni fizkultura bar». Yaki kóp jıllar dawamında shet elde jasaǵan qaraqalpaqlardıń tilinde de bunday tásirde kóriw múmkin. Máselen, «Hámmesi okey boladı», «O, yes!». Rossiyadaǵı bazarlardan birindegi sawdagerler tilinde «Такой прайс только за лейбл что ли?» tárizindegi inglisshe leksikalıq interferenciya tiykarında qurılǵan russha gápti kóriw múmkin. Bul tekstte russha *цена* leksemasınıń ornına inglisshe *price* sózi qollanılǵan bolıp, onda (jas-molodoy), tema (biznes), halat (bazar) hám dáreje (chelnok) sıyaqlı sociallıq faktorlar qatnasqan.

Interferenciya tillik baylanıslar teoriyasında oraylıq túsiniyelerden biri esaplanadı. Ol til dárejesine muwarıq ráwishte tómendegi kórinislerde sáwlelenedi:

- a) fonetikalıq interferenciya
- b) grammatikalıq interferenciya
- s) sintaksislik interferenciya
- d) leksika-semantikalıq interferenciya.

Fonetikalıq interferenciya eki tilli shaxs tilinde baylanıstaǵı tillerdiń fonetikalıq sistemasındaǵı óz ara tásir hádiyesi bolıp, aytlıwdaǵı aksentte kórinedi. Máselen, koreyslerdiń qaraqalpaqsha sóylewinde «r» hám «l» dawıssızlarınıń parıqlanbawı (*karavot-kalavot, marta-malta*) jaǵdayında aytladı.

Grammatikalıq interferenciya eki tilli shaxs tilinde ana tili grammatikalıq dúzilisiniń tásiiri. Bul sepliklerdi aljastırıw (*úyge baradı* degendi *úyde baradı*) túrinde júzege shıǵadı.

Sintaksislik interferenciya eki tilli shaxs tilinde ana tili sintaksisi tásirinde sintaksislik qaǵıydalardıń buzılıwı (*keldi ol bizlerdiń úyge keshe*).

Leksika-semantikalıq interferenciya baylanıstaǵı tillerdiń leksika-semantikalıq dárejedeǵı óz ara tásiiri, sózdegi mániler parıqlılıǵı nátiyjesinde eki tilli shaxs tilinde normalardıń buzılıwı: sózlerdiń baylanıswındaǵı buzılıw: parafaziya (tilde qanday da bir sózdi basqa sóz ornına naduris qollanıw) hám t.b. máselen, *dostım úylendi; joram turmısqa shıqtı*.

Qullası, interferenciya individlerge tán qubılıs. Lekin, ulıwmalıq eki tillilik jaǵdaylarında bir túrdegi interferencialıq procesler kópshiliktiń tilin klassifikacijalawı da múmkin. Til ómiriniń sociallıq eń áhmiyetli hádiyselerinen biri bolǵan eki tillilikti úyreniw sociolingvistikanıń ahmiyetli wazıypalarınan esaplanadı.

References:

1. Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романский речи. – М.,1976. – С.22.

2. Аврорин В. А. О предмете социальной лингвистики. В кн.: Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. Тезисы докладов и сообщений пленарных заседаний. –М., 1974.
3. Аврорин В.А. О предмете социальной лингвистики / В кн.: Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания: Тезисы докладов и сообщений пленарных заседаний. – М., 1974.
4. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. –М., 2001.
5. G.Karlibaeva. Sociolingvistika. – Nukus: “ILIM-NUR”, 2024.